

AZMÎ-ZÂDE HÂLETÎ DÎVÂNI’nda ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Yrd. Doç. Dr. Bayram Ali KAYA

XVII. yüzyıl, dîvân edebiyatının zengin devirlerinden biri olmuştur. Bu yüzyılda kasîdede Nefî gazelde Nâbî, Nâlî, Neşâtî, Şeyhüllâm Bahâî olmak üzere pek çok değerli ve ustâd şair yetişmiştir. Rübâî tarzının en verimli şairi sayılan ve devrinde “Hayyâm-ı Rûm” diye anılan Hâletî de bu devrin şöhret bulmuş şairlerindendir.

Şairin dil ve uslûbu mersiye ve kasîdelerinde ağıdâlı, müseddes ve gazelleri başta olmak üzere diğer şiirlerinde ise sade akıcıdır. Dilinin akıcılığı bizde, şairin birçok misrasını günümüzde söyleyip intibâını uyandırır. Dîvânında büyük bir kısmı günümüzde aynen kullanılan atasözü ve deyimlerin fazlalığı dikkati çeken miktaradır ve “bir içim su”, “yüz surmek”, “ağzı suyu akmak” vb. deyimlerle sağlanan rahat söyleyişler âdetâ Nedîm’i hatırlatır.

Şairin sade ve gündelik söyleyişde uygun olarak söylediğî aşağıdaki beyitleri halk şirine de bir hayli yatkın olup bir türküden alınmış gibidir:

Didüm kim eşk-i çeşm ü dâğ-ı dilden var mîdur hazzun,
Didi nâz ile dilber eylerin ben sîm ü zerden haz (G. 356/3)

Bilmezsin n’eyleyeyin yâr bana yâr değil,
Düşmen ise uyumaz baht ise bîdâr değil (G. 464/1)

Dimiş o yâr cihânda anunla haşr olmam,
Revâ değil mi eğer ağlasam kiyâmete dek (G. 446/1)

Senünle haşr olalum gel disem cefâ eyler,
Aceb o yâr kiyâmetde mi vefâ eyler (Mat. 77)

Daha ziyâde gazellerinde gördüğümüz bu sadeliğe rağmen Hâletî Münseât’ında devrinde de moda olduğu üzere son derece sanatlı bir üslûp kullanmış, bilhassa seci merakı münseâtın üslûbunu oldukça ağır bir hâle sokmuştur. Bununla birlikte, dilin 17. Yüzyılda artarak devam eden zenginleşme ve zarifleşme sürecinde, âlim bir şair olan Hâletî’nin de sahip olduğu zengin kelime kadrosu ve –atasözü ile deyimlerde de

görüleceği üzere- onları kullanış şekliyle küçümsenmeyecek bir katkısının bulunduğu söylemek mümkündür.

1. ATASÖZLERİ:

Her dilde atasözleri ve deyimler vardır. Sosyoloji, psikoloji, felsefe, tarih, ahlâk, folklor... gibi birçok yönlerden inceleme konusu edilmeye değer olan millî varlıklar; deyiş güzelliği, anlatım gücü, kavram zenginliği bakımından son derece mühim dil yapıları olan atasözleri, ait oldukları milletin asırları aşan tecrübelerine dayanan hükümleri genel kural, bilgece düşünce veya öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplamış şekilleri bulunan özlü sözlerdir.¹

Başlangıçta mahallî olan ve daha sonra zaman süzgesinden geçmek suretiyle en mükemmel bir şekilde umûmileşen atasözlerinin her biri bir tecrübe sonunda söylemiş olup aynı zamanda bir hayat felsefesini aksettirirler.²

Bilindiği üzere atasözü, darb-ı meselleri de içine alan umûmi bir adlandırmadır. Darb-ı meseller çeşitli şekillerde her şeyden önce bir hüküm taşırlar. Bir vak'a veya oluşumun geçmişte aynı yada bir benzerinin cereyan ettiği göz önüne konularak böyle bir duruma mâruz kalmış yada mâruz kalma ihtimâli olan kişiye genellikle nasihatte ve tavsiyede bulunurlar, bazen böyle bir insan âdetâ teselli edilir.³

Atasözlerinin Dîvân Şiirinde Kullanımı:

Atasözleri ve deyimlerin Türk şiir tarihinde, çok eski bir geçmişi vardır. Müslüman Türkler'in Karahanlı'lar çağında başlayan ve gelişen yazılı şiir ürünlerinde, özellikle Yûsuf Has Hâcîb'in meşhur Kutadgu Bilîg'inde gücünü ve güzelliğini atasözlerimizden alan misralar bir hayli fazladır.⁴

Fuzûlî, Türkçe Dîvânı'nın mukaddimesinde Rûm yani Anadolu-Rumeli ve Tatar şairlerine hitâben: "Şiirlerim, Osmanlılar'ın ve Tatarlar'ın ülkelerindeki sözler, latîfeler ve atasözleriyle bezenmemiş ise beni mâzur görün..." diyerek, kendisinin bu güzel sözleri kullanmadığını düşünerek hayıflanmakta⁵ ve kullanan Osmanlı ve Tatar şairlerine gîpta etmektedir.⁶

Şinâsi de meşhur eseri Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye'sinin başında, Durûb-ı emsâl ki hikmetü'l-avâmdir, lisânından sâdîr olduğu milletin mâhiyet-i efkârına delâlet eder. Durûb-emsâl-i Osmaniyye ise cümleten mânidârdır." diyerek hem atasözlerinin

¹ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* 1, TDK, (üçüncü baskı) Ankara 1981, s.17

² Osman F. Sertkaya, "Çukurova'da Derlenmiş Mahallî Atasözleri ve Deyimler", İ.Ü. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c.XVI, 1 Ekim 1968, s.101

³ *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, Hazırlayan: Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü, İstanbul 1992, c. I, s. 6

⁴ Prof Dr. Abdülkadir Karahan; "Trabzon Figâni'de Atasözleri ve Deyimler", İ.Ü. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyat Dergisi, c. XXIII, 1977-1979, s. 165

⁵ Edith Gûlcin Ambors, Fuzûlî'nin biraz hayatı da içeren bu sözünden hareketle hazırlandığı "Cennete Rüşvetle Girilmez- Fuzûlî'nin Eserlerinde Atasözleri" adlı makalesinde, E Kemal Eyüpoglu'nun "Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve deyimler" adlı eserinde bulunan Fuzûlî ile ilgili atasözlerinden hareketle ve Nuri Yüce'nin "Türk Şivelerindeki Atasözlerinde Uygunluk" adlı makalesinden de karşılaştırarak Osmanlı Türkçesi ile Âzeri Türkçesi'nin kullanılan atasözleri bakımından aralarında %90'lara varan bir uyumun mevcut olduğuna dikkat çekmiş ve bu hayatımanın ve mâzur görülmeye isteğinin Fuzûlî bakımından gereksizliğini izaha çalışmıştır. (E.G. Ambros, a.g.m., *Fuzûlî Kitabı*, İstanbul Büyükşehir Bld. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, No: 37, İstanbul 1996, s. 149)

⁶ *Fuzûlî Dîvânı*, Hazırlayan: Abdülbâki Gölpinarlı, (ikinci baskı) İstanbul 1961, s. 5-6

bir milletin kültüründeki önemine, bilhassa atasözlerimizin güzelliğine, hem de eserinin orijinalliğine dikkat çeker.⁷

XV-XIX. yüzyıllar arasında yaşamış klasik şairlerimiz arasında birçokları atasözleri ve deyimlerden faydalananmış, bunları şiirlerini süslemek, fikirlerini güçlendirmek, söylemek istediklerini daha açık ve net bir şekilde ifade etmek için atasözlerine ve deyimlere sıkça başvurmuşlardır. Bunlar arasında, ilk plânda şu isimleri saymak mümkündür: Ahmed Paşa, Necâti, Gûvâhî (Pend-nâme), Figânî, Zâtî, Bâkî, Taşlıcalı Yahyâ, Nev'î-zâde Atâyî, Nef'î, Nâbî, Sâbit, Nazîm, Münîf, Râgîb Paşa, Şeyh Gâlib, Sünbül-zâde Vehbî, Enderunlu Fâzıl ve Enderunlu Vâsif.⁸

XV. asırda bilhassa Necati Bey ve takipçilerinde görülen şiirde hususiyetle atasözleri ve deyimlere yer verme temâyülü sonraki asırlarda da artan bir hızla rağbet kazanmasına paralel olarak; irâd-ı mesel sanatının kullanımını da yaygınlaşmıştır. Türkçe'nin mecazlar dünyasını, kelimelerin nüanslarını, inceliklerini, ifade imkânlarını çok iyi bilmekte olan büyük şairler, şiirlerinde atasözleri ve deyimleri kullanırken kelimelerin lügat ve deyim mânâları ile ustaca oynamışlardır.⁹

Azmî-zâde Hâletî'nin de, dîvânında yer alan atasözleri ve deyimleri ustalıkla kullandığı, kelimelerin lügat ve mecaz mânâları ile dîvân edebiyatı estetiği içinde teşbih, istiâre, cinas, tevriye, tenâsüp, tecâhül-i ârif, leff ü neşr ve mecâz-ı mürsel gibi çeşitli sanatlara sıkılıkla yer verdiği görülür.

Gerek Hâletî dîvânını ve gerekse sayıları az olmakla birlikte, diğer dîvânlarında yer alan atasözleri üzerine yapılan çalışmalarдан ulaşabildiklerimizi incelediğimizde atasözlerinin dîvân şiirinde genel olarak aşağıdaki şekillerde kullanıldığını görmekteyiz:

Dîvânda yer alan bir atasözü bazen hiçbir değişikliğe uğramadan aynen verilir. Bazen atasözünün anlam olarak iktibas edildiği, ona telmih ve işaret edildiği görülür. Bazı beyitlerde "bu meseldür, bu mesel meşhurdur, meşhur meseldür ki, meseldür söyleñür, meseldür ki, evvelden, bu meşhur bir meseldür, mukarrerdür, gerçi dirler kim" gibi ifadelerle söz konusu olan ifadenin atasözü olduğuna veya en azından o devirde bulunduğuna işaret edilir. Bazen vezne uydurmak için atasözünün bazı kelimelerinin yerlerinin değiştirildiği, bazı kelimelerin çıkartılarak veya farklı kelimeler eklenerek az çok değişikliğe uğratıldığı da olur. Bazen de atasözünün çekirdeği olan kelime ile kurulmuş deyimler de aynı beyitte toplanarak ifade zenginleştirilir. Bir takım sözlerin ise atasözü olup olmadığını kestirmek, pek çok dîvân üzerinde mukayeseli çalışmalar yapılmadan, bu ifadelerin yaygınlaşıp atasözü hüviyeti kazanıp kazanmadığı tespit edilmeden, en azından şimdilik mümkün değildir. Zîrâ bunlar veciz, hikmetli sözler olabileceği gibi, günümüzde unutulmuş atasözleri de olabilir. Bundan ötürü bu tip örnekleri atasözlerinin sonunda ayrıca verdik. Bu ölçüler içerisinde Hâletî dîvânında şu atasözleri tespit edilmiştir:

Alan bir kıldan alır:

"Alan bir kıldan alır" atasözü herhangi bir değişikliğe uğratılmadan aynen verilmiştir. Dîvân şiirinde sevgilinin beli kıl kadarince ve dar düşünüldüğünden kıl kelimesiyle buna da işaret edilmektedir. Dîvân şairi, sevgilisinin belini kemer gibi saramadığından kemeri dâima kıskanır. Ayrıca bu örnekte görüldüğü üzere, dîvân

⁷ Şinası; *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye*, İstanbul 1280, s. 1

⁸ Prof. Dr. Abdülkadir Karahan; a.g.m., s. 166; Aydin Oy; "Atasözü", *DİA*, c. IV, İstanbul 1991, s. 44 -

⁹ Prof. Dr. Cemal Kurnaz; *Hayâlî Bey Dîvân'ının Tahlili*, MEB, Ankara 1997, s. 41

şiiirinde bel yerine daha çok müterâdîfî olan “miyân” ve “meyân” kelimeleri kullanılır.¹⁰

Miyânundan gönül kâm almak ister
Alan bir kilden alur pâdişâhum (Kt. 56/3,4)¹¹ (Aksoy'da yok.)

Âlemin dili tutulmaz:

İncinirsun diseler çeşmün için sâhirdür
Cümle halkun dilini tutmağa kim kâdirdür (Mat. 46) (Aksoy'da yok.)

Bu örnekte “âlemin dili tutulmaz” atasözü vezne uydurulmuş ve anlam bakımından verilmiştir. Bu söz günümüzde yaygın olarak “Halkın-âlemin ağızı torba değil ki büzesin-büzülsün” şeklinde kullanılmaktadır.

Altın (anahtar) her kapıyı açar:

Mâlik-i zer olmayanun hâli diğer-gûn imiş
Bilmedük miftâhi genc-i himmetün altın imiş (Mat. 377) (Aksoy, s. 131, nr. 226)
Altınla, parayla bütün engeller ortadan kaldırılır, bütün güçlükler aşılır, bunlara sahip olmayanın hâli haraptır, anlamında ve “Altın anahtar her kapıyı açar” şeklinde yaygın olan bu atasözü bu örnekte kısmen ve anlam bakımından verilmiştir.

Aynı atasözü bazı kelime değişiklikleri ile Bursalı Emîr-i Livâ Feyzî'de ise şu şekildedir:

Ağyâr o perîyi ider altın ile teshîr
Âlemde filori gibi yok mühr-i Süleymân¹²

Altının kıymetini sarraf bilir:

Bilmez safâ-yı la'l-i lebün değme kimseler
Kim la'l kıymetin yine sarrâf bilür (G. 286/4) (Aksoy, s. 132, nr. 230)

Bir kimsenin, bir şeyin değerini ancak bu konularda vukûfiyeti bulunanlar bilir anlamında olan bu atasözünün “Adam adam kadri bilir, sarraf altın kıymeti” şeklinde bulunmaktadır. Bu örnekte –hem vezin, hem de mazmun gereği- altın kelimesi yerine la’ kelimesi getirilmiştir ve “altının kıymetini sarraf bilir” atasözünün bir benzeri oluşturulmuştur. Dîvân şiirinde sevgilinin dudağı hem rengi, hem de değerli olması sebebiyle la’le yani yakuta benzetilir, dolayısıyla da la’ı kelimesi sevgilinin dudağının mazmûnu olarak kullanılır. Şair, sevgilisine hitâben atasözünü de vesile kılarak “Senin dudağının la’linin (la’le benzer dudağının) safâsını rakîb gibi sıradan kimseler bilmez, ondan anlamazlar, Nasıl ki altının kıymetini ancak sarraf bilirse senin dudağının kıymetini ve zevkini de sadece ben bilirim” diyor.

¹⁰ Doç. Dr. İskender Pala; *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, (üçüncü baskı) Ankara 1995, s. 82

¹¹ Hâletî dîvânında tespit ettiğimiz atasözü ve deyimlerin geçtiği şiirlerin kısaltmaları Ksd.: Kaside, g.: Gazel, Mes.: Mesnevi, Kt.: Kit'a, Tar.: Tarih, Mat.: Matla, Müs.: Müseddes, Mrs.: Mersiye şeklinde yapılmış, kısaltmalardan sonra yer alan şiir / beyit-mîsra numaraları hazırlamış olduğumuz tenkidli metin esas alınarak verilmiştir (Bkz. Bayram Ali Kaya; *Azîmî-zâde Hâlefî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvân'ının Tenkidli Metni* -Basılmamış Doktora Tezi-, Trakya Ünv. Sosyal Bilimler Enst. Edirne 1996). Verilen atasözlerinin tespit edilen diğer şekillerinde ise ilgili çalışmalarda verilen numaralar esas alınmış, ayrıca atasözünün Ö. A. Aksoy'daki durumuda belirtilmiştir.

¹² E. Kemal Eyüboğlu; *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, c. I, İstanbul 1973, s. 110

Bu atasözünün anlamı aynı fakat kelimeleri farklı bir diğer şekli Figânî'de şu şekildedir:

Lü'lü-yi nazmuna n'ola ta'n eylese avâm
Bilmez Figânî cevheri illâ ki cevherî (G. LXXXIX/5)¹³

Arslandan doğan arslan olur:

Olsalar “ilm içinde” aynı ne var
Şîr olur şîr-beççe âhir-i kâr (Mes. 5/41) (Aksoy'da yok)

Türkçe'deki bazı atasözleri başka dillerde de aynen mevcuttur. Müşterek kullanılan bu sözlerden hangisinin asıl olduğunun tespiti çok zordur. Hâletî dîvânında geçen “Arslandan doğan arslan olur” atasözünü –ki bugün yaygın olan şekli “Arslan yavrusu arslan olur” dur –Şeyh Sâdî-i Şirâzî'nin Gülistân'ında “Gürgâzâde âkîbet gürg şeved: Kurt yavrusu en sonunda kurt olur” şeklinde görmekteyiz.

Atasözlerinin farklı dillerde benzer ve farklı şekillerinin olmasının yanı sıra aynı dilin çeşitli lehçe ve ağızlarında da farklı şekilleri ile karşılaşılmaktedir. Meselâ Veled İzbudak tarafından neşredilen “Atalar Sözü” isimli eserde aynı atasözü “Kurd enügi yine kurd olur”¹⁴, Dede Korkut Kitabı’nda “Aslan enügi yine aslandur”¹⁵, Altay Türkleri’nin atasözlerinde “Borinin balazı da börü bolor”¹⁶, Timoteo Agnellini tarafından hazırlanan broşürde “Kurd oğlu kurd kalur egerçi adamlarla büyüse”¹⁷ ve Dadaoğlu’na ait bir Avşar bozlaşında “Kurdun yavrusu da kurd olur” şeklindeyidir. Bunlara ilaveten Osman Sertkaya’nın hazırlamış olduğu Çukurova’dan derlenmiş mahallî atasözleri ve deyimler arasında yukarıda farklı şekilleri verilmiş olan atasözünün “Ayı yavrusu ayı olur” şekli de mevcuttur.¹⁸

Ateş olmayan yerden duman çıkmaz:

Gelse hatt ruhsârına yârûn ta'accüb eylemem
Âteş olan yerde elbette olur zîrâ duhân (G. 642/4) (Aksoy, s. 145, nr. 329)

Bir olayın gerçekten meydana gelip gelmediğini anlamak için, gizli kalmayan belirtisine bakmak gereklidir. Bu örnekte “Ateş olmayan yerden duman çıkmaz” atasözü anlamını korumakla birlikte kelime diziminde vezin sebebiyle farklılıklar meydana gelmiştir.

Gençlerin, körpe sevgilinin yüzünde, bilhassa yanağı civarında yeni yeni çıkışmağa başlayan, umûmiyetle sarı renkli ayva tüylerine aynı zamanda hat adı verilir. Dîvân şiirinde yanak, dudak, ben, saç ve çene gibi yüz unsurları ile bir arada görülen hat, birlikte kullanıldığı unsura göre anlam kazanır. Mesela kelimenin yazı anlamına gelmesi dolayısıyla yazıya benzeten tüyler, yanak sayfası üzerine yazılmış olarak ele alınır. Hatt’ın sebz, sebze-zâr, çemen vb. unsurları içine alması, yeşillik

¹³ Prof. Dr. Abdülkadir Karahan; **a.g.m.**, s. 170

¹⁴ Osman F. Sertkaya; **a.g.m.**, s. 101

¹⁵ Prof. Dr. Muhammed Ergin; **Türk Kültürüne Aritştirma Enstitüsü Dede Korkut Kitabı**, Ankara 1964, s. 95

¹⁶ İbrahim Dilek; “Altay Türklerinin Atasözleri”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, TDK, sayı 1, Bahar 1996, s. 117

¹⁷ Vladimir Drimba; “XVII. Yüzyılda Yayınlanmış Bir Türk Atasözleri ve vecizeleri Derlemesi”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı** 1985, Ankara 1989, s. 15

¹⁸ Osman F. Sertkaya; **a.g.m.**, s. 102

durumunu ortaya koyar. Hazân ve har (diken) olması durumunda ise menfi yönleri ön plâna çıkar ve sevgili de hat belirmesi ondaki güzelliğin sonbahara dönüşmesini temsil eder. Yine yanağın su anlamına gelmesiyle hat, Firavun'un suda boğulan askerlerine, yukarıdaki örneklerde de geçtiği üzere ateş anlamına gelmesiyle de dumana benzetilir.¹⁹ Şair sevgilinin yanağını bir ateş parçasına, ayva tüylerini de ateşler içinde yanan, ateş parçası hâline gelen yanaktan çıkan dumanlara benzetir ve böylece sadece teşbih yapmakla kalmaz tenâsüb, hüsn-i tâlîl ve müşevvesh leff ü neşr sanatlarını da kullanarak okuyucu üzerindeki etkiyi artırır.

Bu atasözünün vezin endişesiyle söz dizimi farklı bir şekline Figânî'de de rastlamaktayız:

Görüp hattını haddinde Figânî âh u vâh itme
Ki yanmaz dehr ocağında muhakkak bî-duhân âtes (G. XXXVXXX/5)²⁰

Baykuşun avi (kismeti) ayağına gelir:

Aceb mi hânesine varsa dilber düşmen-i şûmun
Ayağına gelür dirler sıkâri her zamân bûmun (G. 426/1) (Aksoy, s. 163, nr. 460)

İnanışa göre baykuş bütün geceyi uykusuz geçirir, ibadet eder sabaha doğru önüne gelen serçeyi yer ve hâline şükredermiş. Ancak zamanla bu güzel inanış kaybolmuş olmalı ki tipki yarasalar gibi hayatları geceyle özdeş olan bu hayvancıkların aslında pek de sevimsiz olmayan çehreleri ürkütücü bulunur ve görülmeleri uğursuzluk alâmeti olarak değerlendirilir.

Aslında herhangi bir işte birbirinden üstün olmaya çalışanlardan her biri demek olan rakip, dîvân şiirinde âşık ve mâşuk ikilisi arasında âşık ile yarısan, onunla cedelleşen, ve sevgiliye ulaşmada onu engelleyen, ona perde olan, en az sevgili kadar ona eziyet eden kişidir.²¹ Bu sebepten ötürü âşık tarafından hiç sevilmez ve her firsatta hakâret-âmîz sıfatlarla anılır. Yukarıdaki örnekte şair sevgilisini bir ava, uğursuz düşmana, baykuşa benzettiği rakibini de o avi, üstelik herhangi bir zahmet çekmeden yakalayacak olan avcuya benzetiyor. Oysa kendisi sevgili uğrunda ne çileler çekmiş, ne cefâlara katlanmış yine de değil elde etmek yanına bile yaklaşamamıştır.

Birlikten kuvvet doğar:

Ölmege dil cân virür yâr ise hazır katline
İttifak olunca her müşkil hemân âsân olur (G. 253/6) (Aksoy, s. 171 nr. 518)

“Yalnız taş duvar olmaz”, “Ağaç yaprağıyla gürler”, “Bir elin nesi var iki elin sesi var” atasözleri ile aynı anlamda olan ve onları çağrıştıran bu atasözünde can vermek deyimine de yer verilmiştir. Bu örnekte de geçtiği üzere atasözleri ile deyimlerin bir arada kullanıldıkları da olur.

Boynuz kulağı geçer:

İşk eyledi giryân u firâk itdi yaşum hûn
Sonra gelen üstâdun olur sana'atı efzûn (mat. 226) (Aksoy, s. 179, nr. 576)

¹⁹ Doç. Dr. İskender Pala; **a.g.e.**, s. 238-239

²⁰ Prof. Dr. Abdülkadir Karahan; **a.g.m.**, s. 168

²¹ Doç. Dr. İskender Pala; **a.g.e.**, s. 408

Şair bu örnekte aşk ağlattı, lâkin onun akabinden gelen ayrılık sadece ağlatmakla kalmadı üstelik kan ağlattı diyor ve hem başvurduğu mübâlağa sanatı ve hem de kullandığı kan ağlatmak deyimi ile daha etkili bir anlatıma kavuşmuş oluyor.

Can bostanda bitmez:

Aşk ehlinün kökin keserin âkibet dime

Cân bûstânda bitmez eyâ serv-i ser- firâz (G. 296/4) (Aksoy, s. 183, nr. 602)

Gerek anlam ve gerekse şekil bakımından hiç bir değişikliğe uğratılmadan verilen bu atasözünde de ayrıca kökünü kesmek deyimi de kullanılmıştır.

Çıkmayan candan ümit kesilmez:

Çıkmaduk cânda çünkü vardur ümîd

Umarum kim bulam hayat-ı cedîd (Mes. 2/35) (Aksoy, s. 188, nr. 636)

Çok olan şeyin kıymeti az olur:

Kadri yok kûyunda hiç kâlâ'yı cân-ı âşikun

Kıymeti erzân olur çok gelse zîrâ bir metâ' (G. 361/2) (Aksoy'da yok.)

Dîvân şiirinde aşk'ın temel özelliklerinden biri de sevilenin, sevgilinin bir tane, sevenlerin, âşıkların ise yüzlerce olmasıdır. Dolayısıyla bu kadar çok âşığın, çok olan pek çok şey gibi sevgilinin yanında herhangi bir değeri yoktur. Bu atasözü ile aynı anlamda olmakla birlikte birbirine zıt kelimelerle oluşturulmuş şekli olan “Azın değeri çok olur” atasözü Fuzûlî'de şu şekilde çıkmaktadır:

Sabrum alur felek bana yüz bin belâvirür

Az olsa bir meta ‘ana il çok bahâ virür (G. 109/1)²²

El elden üstündür (Dest ber bâlâ-yı dest):

Karşuna el bağlasa hûbân n'ola ey şûh-ı mest

Mûlk-i hüsünүn şâhisin sen dest ber bâlâ-yı dest (Mat. 187) (Aksoy, s. 219, nr. 858)

Güzellik mülkünün şâhi elbette o mülkün cümle güzellerinden daha güzel ve üstündür. Bundan dolayı o güzellerin, şâhalarının karşısında bir bende gibi el bağlamaları, emre âmâde beklemeleri tabîîdir. Bu husus şiirde “dest ber bâlâ-yı dest” şeklinde Farsça ile ve el bağlamak deyimi ile birlikte verilmiştir.

Aynı atasözü Taşlıçalı Yahyâ'da şu şekildedir:

Zîr-i destinde olursa ta'n mı gülşende çenâr

Ey sehî-kamet mesüldür dest ber bâlâ-yı dest (G. 300/32-2)

“El elden üstündür” atasözü, bu örnekte de Farsça'daki şekliyle kullanılmıştır. Bu atasözü Farsça'da “dest ber bâlâ-yı dest bisyâr est” şeklinde de görülür. Bu beyitte sevgilinin eli, çınar yaprağı ile mukayese edilerek daha yüksekte gösterilmiştir.²³

Aynı atasözü Hayâlî bey dîvânında şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Serv-i kaddündür çenârı eyleyen gülşende pest

Bu mesel meşhurdur kim dest ber bâlâ-yı dest (G. 112/2-1)

²² E. Kemal Eyüboğlu; a.g.e., s. 32

²³ Prof. Dr. Cemal Kurnaz; a.g.m., s. 197

Sevgilinin servisi benzeyen boyu yanında çınarın daha kısa kalması hususu “dest ber bâlâ-yı dest” atasözü ile ifade edilmiştir.²⁴

Aynı atasözü Atalar Sözu’nde ise şu şekilde kayıtlıdır:

Pençe-i şîr olsa pençen âhir eylerler şikest
Bu mesel meşhurdur kim dest ber bâlâ-yı dest²⁵

Bazı örneklerde de karşılaşıldığı üzere bu sözün de Türkçe’den mi Farsça’ya yoksa Farsça’dan mı Türkçe’ye tercüme edildiği kesin olarak belli değildir.

Feleğin işi hep tersinedir:

N’ola mir’ât-ı ruhın düşmene arz eylese yâr
Rûzigârun işi hep aksinedür Hâletîyâ (G. 31/7) (Aksoy’da yok)

“Feleğin her işi tersinedir” şekli de olan bu atasözünün anlam bakımından aynı fakat kelime dizimi bakımından farklı bir diğer şekli de şöyledir:

Kâr-ı âlem aks-i me’mül üzredir ey Hâletî
Anda her âbisten-i ümmîd gâm-zâyendedür (G. 199/7)

Gönülden gönüle (kalpten kalbe) yol vardır:

Dilden dile yol vardır didi bî-şüphe ezelden
Ebnâ-yı zamân çekdi bu dem araya dîvâr (G. 155/2) (Aksoy, s. 243, nr. 1015.)

Güzellik kimseye kalmaz:

Dinle gûş-ı cân ile geldükde âşikdan peyâm
Kimseye kalmaz güzellik benden al cânâ haber (G. 139/2) (Aksoy’da yok.)

Hayırı işe istihâre gerekmez:

Çü bildün derdümî kıl ana çâre
Ne hâcet kâr-ı hayra istihâre (Mess. 9/88) (Aksoy’da yok.)

Hakkında bir işin, bir şeyin hayırı olup olmadığına dair mânevî bir işarette nâil olmak isteyen kimsenin, yatacağı zaman iki rekât istihâre namazı kılıp bitiminde istihâre duâsını okuyup kıbleye yönelerek uyumasına istihâre denir. Rüyâda beyaz ve yeşil görülmesi hayra, kırmızı veya siyah görülmesi ise şerre işaret eder. Meşrû ve faydalı bir şey hakkında yapılacak istihâre, bizzat o şey hakkında değil, onun zamanı ve istenilen vaktte yapılmış yapılması huşusundadır.²⁶ Zirâ zaten hayırı olduğu bilinen bir iş için istihâre gerekmez. Yukarıdakiörnekte şair bize bu geleneği hatırlatıyor.

Her kişiye kendi canı tatlı gelir:

Âşıga gelse revâdur leb-i cânânı lezîz
Çün olur her kişiye kendüsünün cânı lezîz (G. 133/1)

Leb (dudak), dîvân şiirinde üzerinde en fazla durulan güzellik unsurlarındandır. Canın son çıkış noktası dudak olduğundan canla da yakından ilgilidir. Bu nokta da

²⁴ Prof. Dr. Cemal Kurnaz; *a.g.e.*, s. 44

²⁵ Atalar Sözu, Hazırlayan: Veled İzbudak, TDK, İstanbul 1936, s. 34

²⁶ Ömer Nasûhi Bilmen; *Büyük İslâm İlmihâli*, İstanbul ts., s. 208

dudaktan dökülen can bağlayıcı sözler de önem kazanır. Âşığın canı âdetâ sevgilinin iki dudağı arasındadır. Dudak bu yönyle hem can alır, hem de âb-ı hayatı ve çeşme-i cân olup can verir. Şair bir teşbih münasebetiyle sevgilinin dudağı ile kendi canını özdeşleştirmiştir. Her kişiye kendi canının tatlı gelmesi bundandır, şaşılmamalıdır.

“Kuzguna yavrusu Anka görünür” şekli de olan bu atasözünün Vladimir Drimba’nın adı geçen makalesinde “Her kişiye kendi âdeti hoş görünür”²⁷ ve Ö.A. Aksoy’da “Herkes kendi aklını beğenir”²⁸ gibi kelimeleri farklı fakat anlamca yakın şekilleri de kayıtlıdır.

İnsanın kıymetini insan olan bilir (Adam kıymetini adam olan bilir):

Kana müstağrak görür göz merdümîn bakmaz hasûd

Bilmez imiş kadrini insanun insân olmayan (G. 647/4) (Aksoy, s. 27, nr. 1230)

Bu atasözü lafzen farklı olmakla birlikte anlam bakımından yukarıda geçen “Altının kıymetini sarraf bilir” atasözü ile aynıdır.

İnsanın gözünü sonunda bir avuç toprak doldurur:

Sürme-i çeşm-i ‘alîl eyleyeyem hâk-i rehün

Çünkü en son gözümüz toprağıla tolsa gerek (G. 424/3) (Aksoy’da yok.)

Dîvân şirinde kuhl ve tütîyâ olarak da anılan sürme, göze hem güzellik, hem de görüş kuvveti vermesi, aslinin bir cevher olması ve İsfahân’dan getirilmesi vb. yönlerden ele alınır. Âşık için sevgilinin eşinin, yolunun hatta atının ya da köpeğinin ayağının toprağı da sürmedir ve onun hasta gözüne şifa veren bir ilâç durumundadır. Şair, “Senin yolunun toprağını bu hasta gözüme sürme olarak süreyim, zîrâ sonunda öleceğiz ve gözümüz toprak ile dolacak” diyerek sevgilisinin kendisinden bunu esirgememesini, hayatın bunlara degmeyeceğini, sonunda ölüm olduğunu îmâya çalışarak hem sevgilisini insafa davet ediyor, hem de böyle giderse sevgiliye bu dünyada kavuşamayarak, onun uğrunda böyle yaşlar akıtarak ölüp gideceğini, bu esirgediği şeye o zaman nasıl olsa kavuşacağını ifade ediyor.

İyiliği yap denize at:

Ceşm-i giryâna gel ey nahl-i dil-ârâ sâye sal

Bu meseldür iyiliği sen eyle de deryâya sal (G. 474/1) (Aksoy, s. 277, nr. 1281)

Dilimizde “İyilik yap” (et)denize at, balık bilmezse Hâlik bilir” şeklinde yaşayan bu atasözü, yukarıdaki beyit de kısmî iktibasla ele alınmış ve su kelimesinin tedâyi ettirdiği yaşlar akıtan göz-ki deniz ile arasında münâsebet vardır- ve gönül alan fidan, sâye salmak vb. gibi aralarında tenâsüp bulunan kelime ve hayallere yer verilmiştir. Taşlıcalı Yahyâ Bey dîvânından alınmış olan aşağıdaki beyitlerde ise ilgili atasözünün sadece deryâya yerine suya sal şeklinde bir değişikliğe uğramış olduğu görülmektedir:

Ayağın toprağına su gibi akdı gönlüm

Ele al murg-ı dili eylüğü eyle suya sal (K. 80/31)

²⁷ Vladimir Drimba; **a.g.m.**, s. 19

²⁸ Ö.A.Aksoy; **a.g.e.**, s. 259

- Keremünden gözümün yaşını gör hâlümi sor
Ey sözi âb-ı hayatı eylüğü eyle suya sal (G. 299/30-4) ²⁹

Kanı kan ile yıkamazlar (kanı kanla yumazlar, kanı su ile yurlar):

Âsitânunda iderken eşk-i hûnînüm revân
Çekme tiğ-i cevrini kanı yumazlar kan ile (G. 726/5) (Aksoy, s. 282, nr. 1311)

Dîvân şiirinde âşığın göz yaşı sevgilinin hasretiyle hep kanlı akar, göz âdetâ bir kan çanağı, bir kan çeşmesidir. Şair, ben böyle bir haldeyken sen bir de cevr ü cefâ kılıçını çekerek kanımı akıtma, zaten kanlar içindeyim. Böyle yapmakla benim akan kanımı durduramaz, eşigini temizleyemezsin” diyor ve ekliyor: “Kanı kan ile yıkamazlar.”

Bu atasözü Timoteo Angnellini'nin broşüründe “Kanı kan ile yumazlar, kanı su ile yuyalar” şeklinde kayıtlıdır.³⁰ Aynı atasözü Hayâli Bey dîvânında ise vezin sebebiyle kelimeлерinin yerleri değiştirilerek şu şekilde kullanılmıştır:

Eger kim bûy-ı hulkından dem ursa nâfe incinme
Bu söz meşhûrdur derler yumazlar kan ile kani (K. 64/22-16)

Nâfe, âhûnun göbeğine kan oturmasıyla elde edilen güzel kokulu misktir. Bûy, kelimesi kokudan başka ümit, umma, sevgi, tamah, huy, tabiat, pay, nasip vb. mânâlarına da gelir. “Dem vurmak”, bir şeyden söz açmak demektir. “Dem” kelimesi, aynı zamanda kan mânâsına geldiğinden “kanı kan ile yumazlar” atasözü ile ilgilidir. Nâfe, âhunun göbeğine oturan kandan meydana geldiği için atasözündeki kan ile kastedilen odur.³¹

Atasözünün ‘Nev’î dîvânında da hiçbir değişikliğe uğratılmadan kullanıldığını görüyoruz:

Ger suçum la ‘ lün emüp kan itdüğümse sâkiyâ
Kanlar ağlatma beni kanı yumazlar kan ile (G. 404/4)³²

Kaza geliyorum demez:

Kûy-ı yâre varmazın dirse adû-yı bed-likâ
İtimâd itme gelince varurum dimez kazâ (G. 27/1) (Aksoy, s. 288, nr. 1361)

Kaza beklenmedik zamanda, ansızın olur. Zaten bilinse tedbir alınır. Bu düşünceleri ifade eden beyitte ilgili atasözü anlam olarak aynı fakat farklı kelimelerle verilmiştir. Ayrıca yine kötü yüzlü düşman olarak da adlandırılan rakîbe bir sataşmada bulunulmuş, kendisine atfedilen pek çok kötü sıfata ilâve olarak burada bir de “ansızın gelen kaza” ifadesi kullanılmıştır.

Kılıç yarası geçer dil yarası geçmez:

Gâfil olma Hâletî zahm-ı zebân-ı düşmenün
Hançer-i hicrân gibi hergiz onulmaz yarası (G. 723/5) (Aksoy., s. 167, nr. 490)

²⁹ Prof. Dr. Cemal Kurnaz; **a.g.m.**, s. 4

³⁰ Vladimir Drimba; **a.g.m.**, s. 17

³¹ Prof. Dr. Cemal Kurnaz; **a.g.e.**, s. 47

³² Yrd. Doç. Dr. Nejat Seferoğlu; **Nev’î Dîvân’ının Tahlili**, Ankara 1990, s. 12

Beyitte, düşmanın dilinin yarası ayrılık hançerinin yarası gibidir asla iyileşmez denerek, “Kılıç yarası geçer, dil yarası geçmez”, “Bıçak yarası geçer (onulur), dil yarası geçmez (onulmaz)” ve “El yarası geçer, dil yarası geçmez” şekilleri de olan atasözü hatırlatılıyorsa da bilindiği üzere düşmandan ziyade dostların dil yaraları daha bir onulmazdır.

Kişi ettiğini bulur (Kişi ektiğini biçer, eden bulur):

Bağrumun başlarını arasa dil-dâr ne var

Bilür ol kim kişi itdüklerini bulsa gerek (G. 424/2) (Aksoy, s.298, nr. 1438)

Korkunun ecele faydası yoktur:

Ne denlü ihtirâz eylersen it düzd-i ecel âhir

Alur cân nakdini ten kîsesin elbette boş eyler (G. 238/4) (Aksoy, s. 301, nr.1459)

Mal ve mevki ile mutluluk olmaz:

Mâl ile câh ile mesrûr olunmaz Hâletîyâ

Dil-i ‘uşşâkı gam-ı yâr ferâh-nâk eyler (G. 291/5) (Aksoy’da yok.)

Mazlûmun kanı yerde kalmaz:

Eger gamdan ölürem çün şafak ey Hâletî hûnum

Tutar dâmân-ı çarhı yerde kalmaz hûni mazlûmun (G. 426/5) (Aksoy, s. 317, nr. 1579)

“Mazlûmun âhı indirir şâhi”, “Kimsenin âhı kimsede kalmaz” ve “Mazlûmun âhı yerde kalmaz” şeklinde olan atasözü, bu örnekte âhı kelimesinin yerine hûni kelimesi getirilerek kullanılmıştır. Bu değişikliğe yol açan husus bir vezin endişesi değil, kanın kızıllığı ile şafağın kızıllığı arasında kurulan benzerlik sebebiyledir. Ayrıca şafağın oluşması, hüsn-i ta’il yapılarak mazlûmun kanının çarhın eteğini tutarak gökyüzüne yükselmesi ve göğü kaplaması şeklinde açıklanmıştır. Bu atasözünün mânâ itibarıyla aynı ancak lafzen farklı bir diğer şekli de aşağıdaki şu beyitte karşımıza çıkmaktadır:

Her kanda dökse kanulu dâmen-feşân olur

Bilmez mi yerde kalmadığın hûn-ı bî-günâh (G. 703/4-2)

Taşlıcalı Yahyâ dîvânında ise bu atasözünü bu kez daha yaygın şekliyle görürüz:

Yerde kalmaz gün gibi mazlûmun âhı sarsarı

Zâlimün eyvân-ı Keyvân’ın yıkar vîrân ider (G. 362/127-5)³³

Olmayacak duaya âmin denmez:

Meyve-i vaslîna yârûn tama‘ -ı hârn itme

Ey gönül olmayacak nesneye ikdâm İtme (Mat. 285) (Aksoy’da yok.)

Sözünü pişirmeden söyleme:

Dili kasd itse kebâb eylemege mest gözün

Kimseye açma bu râzi bisürüp söyle sözin (Mat. 385) (Aksoy, s. 350, nr. 1819)

³³ Prof. Dr. Cemal Kurnaz; a.g.m., s. 5

Bu atasözünü bil, pişir; ağzını der, devşir” şekli de bulunmaktadır.

Yügrük at menzilini bulur:

Oldı rüchâni cümleden zâhir

Yügrük at menzilin bulur âhir (Mes. 3/30) (Aksoy'da yok.)

Hâletî dîvânında tespit edebildiğimiz atasözleri bunlardan ibarettir. Ancak atasözü olup olmadıkları daha teferruatlı bir araştırma ile ortala çıkarılabilcek olan birtakım güzel sözler vardır ki bunlar veciz ya da meşhur sözler ile şaire ait hikemî sözler çerçevesinde değerlendirilebilir:

Âşıkların yüzine bakmazsa ta'n mı dilber	/	“Adet budur ezelden hod-bîn olur güzeller” (Mat. 85)
Kelam-ı serd sezâ-vâr-ı la'l-i yâr olmaz	/	“Şu la'le kim bozı var çokluk itibâr olmaz” (Mat. 114)
Cân nakdini vir sînesin açsun dirisen yâr	/	“Dirler der-i firdevsi açan ehl-i sehâdur” (G. 151/3)
Hâlüne eyler nazar her dem bu cân-ı nâ-tüvan	/	“Gözleri dâim olur mûr-ı harîsün dânedede” (G. 649/3)
Var iken Nemrûd-ı bed-kışün bu denlü / haşmeti	/	“Peşseye maglûb iden Allah'dur Allah'umuz (Kt. 39) <i>Olanın</i>
Câm-ı mey almayalı destüme gam-gîn oldum	/	“ ...kiymeti bilinmez imiş elde iken” (G. 567/3)
Bekâ yok gerçi kim bin yıl da olsa zinde- / gânîde	/	“Aceb müşkildür ammâ merg hengâm-ı civânîde” (Mrs. 2/V-10)
Sürme-i çeşm-i alîl eyleyeyüm hâk-i rehün	/	“Çünkü en son gözümüz toprağıla tolsa gerek” (G. 375/3)
Koyar bir an içinde niçe şekle hâl-i insâni	/	“Hâkikat özge sûret-bâzımış bu âlem-i fânî” (Mrs. 2/V-1)
“Bakar dâ'im ekâbir rüşvet altununa dikkatle”	/	Yüzüne bakmağa el mi değer erbâb-ı irfânın (Kt. 42/1,2)
Başdaki tâcî i'tibâr itmez	/	Fark iden hüdhüd ü Süleymân'ı (Kt. 123/3-4)
Ulemâ tâcî giymekle kişi	/	Mansîb-ı ilme olmaz erzânî (Kt. 123/1,2)
“Gelür her yüz başında dîni bir tecdîd ider / âdem”	/	Veli böyle müceddid binde bir ancak düşer hakkâ (Tar. 2-4)
Ebr-i isyân çokluğundan âsumâna çıkmıyor	/	“Kendümüzdedir eger makbûle geçmezse duâ” (G.1/7)
Gam askeri helâk kılur virmeyüp emân	/	“Kafîr de olmasun güzelüm yârdan cüdâ” (G. 18/4)
Hâletî pâ-mâl-i gamdur ummanuz andan hüner	/	“Nesne hâsil eylemez hergiz ayaklanmış türâb” (G. 74/7)
Âşık-ı bî-dil ne dir kim ana eylesün itâb-	/	“Zerre-i nâcîze hiç hançer çeker mi âfitâb” (G.77/1)
“Kanaat eyle hâlüne demâdem bakma bâlâya”	/	Eger kim düşmesün dirsene başından efser-i devlet (G. 96/2)
Olmas bana hiç dâğ-ı derûnum gibi altın	/	“Bî-nâm gerek sikke-i şâhân-ı mahabbet” (G. 97/2)
Yursan iki âlemden elün evvel ü âhir	/	Elbette gelür ayağuna hân-ı mahabbet (G. 97/3)
“Olmas edâ şehîd-i gamun hakk-ı hürmeti”	/	Havrâ iderse hûnunu gül-gûne-i izâr (G. 137/6)
Kâmilün taş yasdanup toprak döşenmekdür işi	/	“Bâliş-i râhatda dâim câhil-i nâdân yatur” (G. 227/4)

Zülfî hamında haddi letâfet nişânıdır	/	“Mağribde toğsa mihr kiyâmet nişânudur” (G. 239/1)
Yokdur ber-i murâd-ı nihâl-i emel diyü	/	“Bağ-ı cihânda çekme elem hep olur biter” (G. 254/4)
Miyân-ı bahr-i gamdan keşti-i dil rûzgârıyla	/	“Kenâra çıkmak olur bir gün ammâ ömr-i Nûh ister” (G. 266/3)
Yâri gördükçe gönül çeşmini nem-nâk eyler	/	“Âşık-ı sâdîk odur kim nazârin pâk eyler” (G. 291/1)
Zamân olmaz ki halka gussa-i âşık iyân olmaz	/	“Mahabbet bir aceb gencînedür hergiz nihân olmaz” (G. 320/1)
Gamunla dîde vü dildür çeken belâ-yı firâk	/	“Gören cemâlünü müştâk görmeyen müştâk” (G. 376/1)
Zamâne itmez oldı şimdî merd-i pür-hünerden / haz	/	“Cihân bir pîre-zâl-i köhnedür kim itmez erden haz” (G. 356/1)
Mecâzî işka aslâ dilde şimdîn sonra niyet yok	/	Nedür andan garaz çünkim güzellerde hakîkat yok (G. 382/1)
Ölmeğile işkdan kurtulmak olmaz Hâletî	/	Âteş-i gam gizlidür hâkister-i pervânedede (G. 735/5)
Çekme gam nazmunu a'dâ göze göstermez ise	/	“Gösterür çün eyü söz kendüsini Hâletîyâ” (G. 51/5)

“Hudâdan yok mu havfin halk-ı âlemden utanmazsan” (Müs. 2/VI-2)

“Dimezsem dil yanar dirsem zebânum” (Mat. 188)

“Hâletî şâhlarun hükmî gerekdür cârı” (G. 860/5-2)

“Peşşe şeh-bâza meges sîmurga olmaz hem-cenâh” (Mat. 544)

“Şeb-i Kadr içre durur dirler idi âb-ı revân” (G. 562/2-29)

2. DEYİMLER:

Genellikle iki yada daha fazla kelime, bazen tam veya noksan bir cümle ile merâmî anlatmağa yarayan; teşbih, istiâre, mecaz, kinâye unsurlarıyla bir şeyi, bir hadiseyi tasvir ve ifade için kullanılan, gerçek anlamları dışında kullanılmak suretiyle yeni bir anlam ifade eden deyimler, dilin zenginlik ve canlılığını gösterir. Çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çögünün gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplâşmış kelime toplulukları olarak da tarif edilen deyimler, dîvân şairlerinin beyitlerine ayrı bir canlılık kazandırmıştır.³⁴ Atasözleri gibi deyimler de, dîvân şairlerinin kullandığı dil ile halkın şairlerinin dili arasındaki münasebeti tespite yarayan ortak malzemeler niteliğinde olup, ayrıca şairin uslûbunun belirlenmesinde de göz önünde bulundurulması gereken unsurlardandır.

Hâletî dîvânında deyimler ve halkın ağızına yakın deyişler de önemli bir yer tutar. Şairimiz kelimelerin lügat ve deyim mânâları ile ustaca oynayarak dildeki hâkimiyetini ortaya koymustur. Dîvândaki bir kısmı tasavvufî (ölmeden ölmek, el almak, iki âlemden el yumak, çile çıkarmak vb.), bir kısmı âdet ve inanışları yansitan (kan yalaşmak, harfe parmak basmak, uyku bağlamak, kulak müjdesi vb.) deyimlerin tamamı aşağıda verilenlerden ibaret olmamakla birlikte büyük çoğunluğunun tespitine çalışılmıştır. Bu çerçevede Hâletî'nin şiirlerinde kullanmış olduğu deyimleri alfabetik bir liste hâlinde aşağıda veriyoruz:

³⁴ Muhammet Yelten; “Nev'i –zâde Atâyi'nin Sohbetü'l Ebkâri Ve içindeki Atasözleri İle Deyimler” Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1985, Ankara 1989, s. 180.

Ağırı altın dök-: Ağırı altın döker hakkâ ki bir ritli girân (G. 652/3-2)

Ağız aç-: Ağız açmışdur sadef-veş Hâletî-i nâ-tüvân (Ksd. 17/36-2)

Ağız birligi et-: İtse ağız bir eger gonçeleri gülzârun (Mat. 151-2)

Ağzı açık kal-: Kalur küşâde dehen hayret ile çün sûfâr (G. 148/8-2)

Ağzı suyu akmak-: Revâdur muttasıl ağzı suyu akıtsa yâranun (Ksd. 15/18-2)

Ağzını açdır-: Didi ol gonçe-dehân ağızumı açdurma benüm (G. 565/3-1)

Ağzını ara-: Aradum ağzını ol yâr-ı perî-rûhsârun (G. 448/3-2)

Ağzını kiraya ver-: ey vâiz-i şehr ağzunu virdün mi kirâya (G. 723/4-2)

Ağzını tut-: Anun ağzin tutarsın dîde-i giryâni n'eylersin (G. 631/6-2)

Akçe kaldır-: Güneş zemîn-i çemenden çok akçe kaldırdı (Ksd. 7/13-1)

Akı başında ol-: “Akı başında olan dil mi virür hûbânâ (G. 714/7-2)

Akı git-: gider aklum kaçar ol ser-i nâzum gelse reftâra (G. 781/5-2)

Akı sıçra-: Sıçradı ‘aklum benüm fi'l-hâl mânend-i sipend (G. 130/6-2)

Aklını al-: Gamunla aklum alup ey ledin za'âf teni (Mat. 437-1)

Aklını uğurla-: Bezm-i meyde aklumu uğurlayıp câm-ı şarâb (G. 77/2-2)

Altın adı bakır ol-: Altun adun bakır olmasun meded ey sîm-ten (G. 353/6-1)

Anasından emdiği süt burnundan gel-: Anasından emdiği süd geldi burnından dilâ (G. 47/2-2)

Araya kan düş-: Mecâl-i sulh hergiz kalmadı kan düşdi araya (G. 719/6-2)

At bırak-: Meydâna çıkışa şîve ile at bıraksa yâr (G. 136/1-1)

At kopar-: Gâh oynayup semend ile gâh at koparsa ger (G. 131/2-1)

Atı yügrük, kılıcı keskin ol-: atun yügrük kılıcun keskin olsun ey şeh-i hûbân (Mat. Mat. 464-2)

Ayağa düş-: Ayağa düşmeği ol zülf'i 'anber-hâmdan gördük (Mat. 148-2)

Ayağına su in-: Havfum budur ki inmiş ola ayağına su (G. 692/3-2)

Ayağına yüz sür-: ‘Aceb mi pâyuna sürdürmek dilersem çehre-i zerdüm (G. 546/1-1)

Ayaklan-: Ayaklanmak murâd itdük bizi ayaklıdı devrân (G. 102/4-1)

Aza çoga bakma-: bir bûse için aza çoga bakmasan ne var (G. 221/4-2)

Bağrı yanık ol-: Yanukdur tâb-ı gamda bağıri hasmun teşnedür âba (Ksd. 10/14-1)

Bağrina taş bas-: Terâzû gibi taş basmak gerekdir bağına âdem (G. 531/1-2)

Baş aşağı et-: Başın aşağı ide anun Hazret-i Mevlâ (G. 42/1-2)

Baş eğdir-: Niçe kâfir kişi baş eğdürüd iştignâ ile (mat. 478-1)

Baş eğme-: Muhassal kimseye baş eğmez ol serv-i hîrâmânum (G. 504/2-2)

Baş et-: Sanasın baş iderdi tûtfî-i gûyâyı söyletsen (G. 411/6-2)

Baş koş-: Her kim ki baş koşar ser-i zülf-i nigâr ile (G. 787/6-2)

Baş üzre ol-: Çak başum üzre olsa n'ola sâgarun yeri (G. 787/2-1)

Baş verip baş al-: Baş virür baş alurın ‘arsa-i ‘îskunda senün (G. 447/1-2)

Başa çık-: Müşkil işdür başa çıkmak bir kişi dünyâ ile (G. 730/3-2)

Başa toprak saç-: Başına toprak saçar bir ‘âşik-ı dîvâneyin (G. 468/2-1)

Başdan aşır-: ‘Îskumi başdan aşursa kâmet-i dilber n'ola (G. 410/3-1)

Başdan çıkar-: Beni baştan çıkarup gamze-i fettâni dil-dârun (G. 671/2-1)

Başdan çıkış-: başdan çıkar efendi âh ‘îskuna giren (G. 684/1-1)

Başı göge er-: Başumuz ırsün göge dirse adû-yı bedfi ‘al (G. 438/9-1)

Başına kıyamet kop-: Başuma cânâ kıyâmetler âmetün (G. 191/4-1)

Başına sultan ol-: ‘Âlem-i ‘îska düşüp başuma sultân oldum (Müs. 7/I-4)

Başını alıp git-: bir yana ben de başum alup gideyin çü âb (G. 69/6-2)

Başını ye-: Kendü basın yer muhabbet ‘arasında ‘âkîbet (G. 182/4-1)

Bel bağla-: Meğer beste gulâmun olmağa bel bağlamışlardur (Ksd. 15/5-1)

Belasını bul-: Gerdûn-ı cefâ-kîş ‘aceb buldu belâsin (Mat. 226-2)

Beş bes doğur-: Zen-i devrân toğursun böyle zîbâ dilberi beş beş (G. 347/5-2)

Beyaza çık-: Beyâza şimdi çıkışmış müşhadur hatt-ı siyeh-kârun (G. 695/6-2)

Bildiğinden kalma- (elinden geleni ardına koymamak): bildiğinden kalmasun sâkî ayyâr-ı felek (G. 387/3-2)

Bilmeze vur-: Dem olmaz kim atup tîr-i cefâsin bilmeze urmaz (G. 321/3-2)

Bir içim su: bir içim sudur ol dilber olur anunçün ey âşık (G. 110/3-1)

Bir tut-: Tutmaz felek senünle bir ey şâh-ı Cem cenâb (G. 65/1-1)

Birbirine gir-: Birbirine girdi bülbüller meger kim itdi kâr (152/1-1)

Buluttan nem kap-: buluttan nem kâpar bir ved-i terdür çünkü dil-dârum (G. 392/4-2)

Can al-: Alup bir demde cânın kurtarur dünyâ belâsına (G. 331/2-1)

Can at-: Aceb mi cân atarsam göricek çâh-ı zenehdânin (G. 598/3-2)

Can ver-: Gamla cânı virürsin bilmış ol ey şûh-ı cihân (G. 660/3-1)

Cana can ol-: Leblerün gibi bizümle câna cân ol her zamân (G. 614/4-2)

Candan usan-: sevdüm o sitem-kârı da cânumdan usandum (G. 542/1-2)

Canı ağızına gel-: Bir ölümlü hasteyem kim geldi cânum ağızuma (Mat. 301-2)

Canı çık-: Çıkar ey Hâletî cânum çıkarsa seyre cânânum (G. 781/5-2)

Canı yerinden oyna-: Cânım yerinden oynar ödüm yüregim kopar (G. 136/2-2)

Canı yerine gel-: Yerine geldi cânı hamdü li'llâh halk-ı dünyânın (Ksd. 13/9-2)

Canı yerine otur-: Ana teslim idince yerine oturmadı cânı (Ksd. 33/2-2)

Canından et-: Cânından ider zâr ile bülbülleri bîzâr (G. 204/1-1)

Ciğer kösesi (olmak): bir dâne ciğer kûşesidür pir-î magânun (G. 398/5-2)

Çalmadan oyna-: Yokdur dil-i şeydâ gibi bir çalmadan oynar (Ksd. 38/2-2)

Çile çıkar-: Yâ gibi kaddün dü-tâ it çille-i merdân çıkar (G. 272/10-2)

Dağlara düş-: Çokdan düşerdi Hâletî'yâ tağlara gönü'l (G. 787/7-1)

Defter et-: Ser-bâz-ı ‘ışık olanları gel başka defter it (G. 343/3-1)

Deliye taş andır-: Andurmadur bu Hâletî'yâ bir delüye taş (Mat. 532-2)

Derd çek-: Dil çekte dünyâkadar derdin süre el âlemin (G. 666/2-2)

Deriye saman doldur-: Toldurur düşmenin çarh derisine saman (Ksd. 25/27-2)

Devrini sür-: Geçürdi mihr-i âlem-tâb devrin sürdi devrânın (G. 636/3-2)

Dikiş tutma-: Câme-i sabrum benüm hiç tutmaz olmuşdur dikiş (G. 350/3-2)

Dilberlik sat-: sen tutarken kim gelür yanında dilberlik satar (G. 74/3-1)

Dili dışarı çıksı-: Teşnelikden dilini taşra çıkarsa insân (Ksd. 25/1-2)

Diş sırit-: Diş sıritmaz kimseye hergiz o şûh-ı dilsitân (G. 657/3-2)

Dokuz dolan-: Se-i kûyun tokuz tolanur idi (Mes. 3/16-2)

Dünyanın kaç bucak olduğunu göster-: Dünyâyı kaç bucağ idügin gösterür sana (G. 13/1-2)

Dünyaya (dillere) destan ol-: Belse derd-i aşkile dünyâya destân olduğum (G. 537/5-2)

Dünyaya söyle-: O yarı bî-vefâ buldu diyü dünyâya söylersin (G. 25/3-1)

Dünyayı âşık et-: Dünyâyı âşık itdi bu söz dilberâ sana (G. 37/1-2)

Dünyayı terk et-: Koyup kûyunda ‘âşık cânnı terk itdi dünyayâ (G. 867/2-1)

Düleş at-: Nerrâd-ı bezm-i ‘ışk olalı atmadum düşes (G. 346/5-2)

Ekmek külle-: Dem-â-dem kûşe-i külhanda yatup ekmegün küller (G. 183/5-2)

Eksikliğine kal-: Benüm eksiklüğümme kalmasa ol mâh-ı tâbânum (G. 523/3-2)

El al-: Pîr’i hirmenden el alsa şâhbâz-ı cân-sitân (Ksd. 24/32-1)

El çek-: El çekte hurşîd-i âlem-tâb eylersen itâb (Ksd. 3/28-2)

El darlığı: Hâletî’de katı el tarlığı vardur dirler (G. 637/5-1)

El değ-: El deðmedi şikâyete şûkr-i visâlden (G. 591/1-2)

El üzre tut-: Tutsun el üzre gönül murgını ol kaddi çenâr (G. 649/4-1)

El yu- (iki âlemden el yumak): Yursan iki âlemden elün evvel ü âhir (G. 97/3-1)

Elden çıkar-: Elden çıkarursun sakın ey kaddi çenârum (Mat. 503-2)

Elekden geçir-: Bir zendür o kim halkı geçirmişdir elekden (G. 592/2-2)

Eli ağızına uyar ol-: Böyle eli ağızına uyar civân (Kıt. 84-4)

Eli gögsüne koy-: sen de insâf idüp ey çarh elün gögsüne ko (G. 693/1-2)

Eli yüze vur-: Bâri duâya başla elünü yüzüne ur (Ksd. 14/14-2)

Eline bak-: Cümle ‘alem senün elüne bakar (G. 285/2-2)

Esip savur-: Biraz esdi savurdu ehl-i ‘ışkun sarsar-ı âhi (G. 832/1-2)

Ferdâya sal-: Gam-ı ferdâyi bugün-lük salalum ferdâya (G. 721/1-2)

Fitne kaldır-: Her kim ki kaldırurrsa aceb fitne kaldırur (Mat. 87-2)

Fitne uyandır-: Halk-ı cihâna kıyma uyandurma fitneyi (G. 677/2-1)

Gam ye-: gam yemekden kalurum bir niçe günler diseler (G. 186/6-1)

Gece ile gündüzü farketme-: Giceden gündüzin fark itmez oldı pister-i gamda (Ksd. 31/33-1)

Göğüs geçir-: Gögsin geçirür hasret ile âşık-ı şeydâ (G. 17/1-2)

Göğüs ger-: Muhabbet ‘arasında Hâletî-veş gögsümi gerdüm (G. 546/5-2)

Gökte istedigini (aradığını) yerde bul-: Gökde istedügini yerde bulupdur devrân (G. 622/3-2)

Gönlü açıl-: Açıldı gönlümüz haer-i vasl-ı yâr ile (G. 787/1-1)

Gönlü ak-: Akmadı dünyâya gönlüm hamdü li’llah kim benüm (G. 662/5-1)

Gönlü daral-: daraldı gibi gönlümüz ol beyt-i hazende (G. 801/4-2)

Gönlü düş-: Eyler hemîse gönüli düşen ‘âşkı helâk (Mat. 156-2)

Gönlü kal-: Lâyik miedur ki gönüli kala ben fütâdenün (G. 90/3-1)

Gönlü-gözü doy-: Toysa ‘aceb mi gönüli gözü nergis ü gülün (Ksd. 38/9-1)

Gönlüne egir-: Tek olsun gönlüne girmek müyesser Hâletî yârún (G. 673/5-1)

Gönül al-: Gönlün almak âdemin olmaz göz ile kaþ ile (G. 725/3-2)

Gönül geçme-: Gönül geçmez hemîse medh-i keff-i yemm- nevâlinden (Ksd. 15/16-1)

Gönül ver-: Gönül viren kişi ey Hâletî ol serv-i âzâdâ (G. 761/6-2)

Gönül yap-: ‘Âşığın gönlün nice yapmak gerek bilmez o şûh (G. 733/4-1)

Gönül yık-: Yıksa gönlüm ‘aceb mi tîge-i hîrmân ile (G. 756/4-2)

Gönüller Ka’be’sini yap-: Gönüller Ka’besin yap dem-be-hvân-ı Halîl-âsâ (Ksd. 13/32-1)

Gönüllü yazılı-: Gönüllü yazılısun o şâhâsanevber (G. 165/1-2)

Görmeze vur- (Görmezlikten gelmek): Erbab-î aşkı görmeze urmaðımıshemân (G. 557/9-2)

Götürü al-: Götürü allımıshi aşk binâsın Ferhâd (G. 125/3-2)

Göz açıp-kapayâcaya kadar: Göz yumup açınca gâhî toldurur peymâneler (G. 184/7-2)

Göz açtırma-: Bana zamâne göz açdurmaz oldı Hâletîyâ (G. 371/6-1)

Göz dik-: Dikersin gözlerün ey şâhbâz-ı evc-i istignâ (G. 21/3-2)

Göz göz ol-: sînemde okun yâreleri göz göz olupdur (G. 17/7-1)

Göz gözü gör-: Gidüp zîlâm-ı şitâ yine göz gözü gördü (Ksd. 7/3-1)

Göz hapsine koy-: Ol Yûsufî hüsni kodı göz habsine agyâr (G. 155/1-2)

Göz ile ye-: Beni bulsa göz ile yerdi dünyâ (G. 33/5-2)

Göz kulak ol-: Aceb mi Hâletî aşkunla dâim göz kulağ olsa (G. 395/8-1)

Gözden geçir-: hep cihân mecmû'asin gözden geçir düüm 'âkibet (G. 54/2-1)

Gözü açıl-: nice terk edelüm anunla açıldı gözümüz (Mat. 106-2)

Gözü dört ol- (gözü dört açmak): Gözlerün dört oldı ey dil hasret-i cânân ile (G. 788/4-2)

Gözünden uyku uç-: Uçdı ey Hâletî gözümden hvâb (G. 71/5-2)

Gözüne diken ol-: Tek tururken diken oldum gözine dünyânın (G. 399/2-2)

Gün gösterme-: Dil-i 'uşşâka gün göstermemek âhir mükerrerdür (G. 443/4-1)

Günde bin kez öl-: günde bin kez ölmeyen firkat komışlar adını (G. 117/5-2)

Hâl diliyle oku-: Okuya hâl diliyle bunu her bir çemenüm (Müs. 4/V-3)

Hangi rüzgâr attı: Ne yeller esdi ban geldi bilmezin hergiz (G. 449/2-1)

Harf at-: Harf atar yâr bana ger cefâ kasdı ile (G. 279/2-1)

Harfe parmak koy-, bas -: Harfine engüşt kor tîfl-i debistân-ı 'ışk (G. 375/3)

Hatır yaz-: Muttassîl hâtır yazar destinde kilk-i zerfeşân (Ksd. 19/17-1)

Hazır cevap: Görmedüm çeşmîüm gibi âlemde bir hâr-cevâb (G. 56/2-2)

Hem gazi hem şehid ol-: ol dem bu rezm-gâhda hem gâzî hem şehîd (G. 126/2-1)

İbret gözüyle bak-: 'İbret gözüyle nâzır olursan bu vâkı'a (Ksd. 8/6-19)

İki ayağı çukurda ol-: iki ayagun çukurda ya ne bu tûl-i emel (G. 468/1-2)

İki gözüyle beraber ol-: Berâberdür benüm iki gözümle (G. 33/2/1)

İş başa düş-: Kûh-kenden kalmazam ben de düşerse başa iş (G. 350/1-2)

İşini altın et-: işin 'âşikların altın iden ol kîmiyâ ancak (G. 381/6-2)

İtibar yüzü gör-: Hazret-i şâh-ı ci-hândan görse rûy-ı i'tibâr (Ksd. 27/33-1)

İyiliğe yorma-: Yüzini düşde de anun görenler iyiliğe yormaz (G. 321/4-2)

Kabak başında ufan- (patlamak): Gâfil olma kim senün başında ufanur kabak (G. 380/2-2)

Kadem ko-, kadem bas-: Gam-hânene ol yâr kadem korsa seherden (G. 398/10-1)

Kalbi karar-: Kararmaz ehl-i aşkun kalbi illâ dağ-ı gamlarla (Mat. 275-2)

Kan ağla-: Benüm her tâze dâğum kanlar ağlar rûzîgârumdan (Müs. 2/I, 6-2)

Kan ayaklı: Kan ayaklı âşikun metâ-ı sabrını (G. 492/3-1)

Kan dök-: Hûn-ı halkı dökme tîg-i cevr ile nâ-hâk yere (Mat. 312-2)

Kan düş-: Mecâl-i sulh hergiz kalmadı kan düşdü araya (G. 719/6-2)

Kan eyle-: 'Aşikun öldürme dirlerse eğer kan eyleyen (G. 603/4-2)

Kan iç-: Gice gündüz içmede halk-ı cihânun kanını (G. 38/1-1)

Kan terlere bat-: Çalışmakdan batup kan terlere ol tîg-i berrânun (Ksd. 13/13-2)

Kan üzre kan ol-: Olur kan üzre kan ey Hâletî bezm-i mahabbetde (G. 717/5-1)

Kan yalaş-: Devr-i adlinde yalaşmak isteyüp müşiyle kan (Ksd. 24/29-2)

Kan yut-: Şu kim devrân elinde kan yudar câm-ı şarâb-âşâ (G. 49/1-1)

Kana gir-: Bir dem mi olur gamzelerün girmeye kana (G. 713/4-2)

Kana ortak ol-: Felek kana şerik olmaz anun eyyâm-ı adlinde (Ksd. 28/10-1)

Kanı yerde kalma-: Öldürürse yerde kalmasız dostlar kanun benüm (G. 520/3-2)

Kanını hilal eyle-: Ben sana eylemezsem eğer kanum helâl (G. 476/5-2)

Kapıdan baktır-: Kapıdan bakdurayıñ ey gam-ı dünyâ seni ben (Kt. 85-2)

Kara güne kal-: Ne kara günlerde kaldum cihânda Hâletî'ya (G. 15/52-2)

Kara günlü: O meh-likâ bu kara günüyi görse eger (G. 278/2-2)

Kara yazı: Ola bir sûreti başumda olan kara yazunun (G. 442/1-2)

Karşı koy-: Mümkün midür ki karşı koya âyîne sana (G. 28/1-1)

Kenara çıkış-: Kenâra çıkmak olur bir gün ammâ ömr-i Nûh ister (G. 266/3-2)

Kendinden geç-: Kûy-ı vasla vâsil olmaz kendüsünden geçmeyen (G. 665/6-2)

Kendini bil-: Kendümi cânâ bilelden sîrr-ı la'lün bendedür (G. 199/1-1)

Kendini bilme-: Aceb mi bilmez olsa kendüyi ol âşık-ı şeydâ (G. 20/5-2)

Kendini bul-: Pister-i gamda yitürdüm bulamam kendümi ben (Mat. 224-2)

Kendini dağıt-: Niçün böyle tağutdun kendüni ey âşık-ı şeydâ (G. 21/2-2)

Kendine yerden yere çal-: Hâletî pervâne-veş kentin çalan yerden yere (G. 362/7-1)

Kıran gir-: Girse aceb mi kahrun ile düşmene kırân (Ksd. 11/22-2)

Kırmak-geçir-: N'ola kırsa-geçirse dem-be-dem a'dâsin İslâm'un (Ksd. 32/10-1)

Kiyamet yoksulu ol-: Olmaya nakd-i amel kalam kiyâmet yohsulu (Kt. 119-2)

Kiyamete dek ağla-: Revâ deðül mi eger ağlasam kiyâmete dek (G. 452/4-2)

Kızıl deli (zır deli): Eyledi kıbkızıl deli her birini o gonçe-leb (G. 76/1-2)

Kulağı doldururcasına sög-: Ol yâr söger toldurı toldurı kulağum (G. 293/3-1)

Kulak çek-: Kulak çekerse Hâletî'ya nazmuna revâ (G. 28/5-2)

Kulak müjdesi: Gülden getürdi bâgâ kulak müjdesin nesîm (Mat. 181-2)

Kulak tut-: Kelâm-ı süz-nâk-i ehl-i 'ışka tut kulak zâhid (G. 96/3-1)

Kulu kurbânı ol-: Kapusında olurları o şâhun kuli kurbânı (Ksd. 33/10-2)

Kuruyup kal-: Kuruyup kalmazdı çesme-i mihr-i rahsan (Tar. 7-2)

Merhamet kıl-: Merhamet kılmaz misin cânâ ki hâl üstündeyin (Müs. 3/II,4-2)

Meydana oku-: (Meydan oku) 'Aceb mi okusam akrânumı her gâh meydâna (ksd. 28/14-2)

Nişan ver-: Nâvek-i yâr nişân virmese neyekkerden (G. 660/7-2)

Nuh ömrü (Nuh ömürlü): N'ol olmazsa 'ömr-i Nuh'a reşki rind-i meyhârun (G. 266/3-1)

Ocağına su koy-: Ocağına su koydu hakk budır kim ehl'i tuğyânun (Ksd. 13/2-2)

Öğerek göklere çıkar-: Beni de halk çıkarırı göklere öğerek (Ksd. 9/40-1)

Ölmeden öl-: Ölmeden ölmek niceymiş bildiler ey Hâletî (G. 449/5-1)

Ömrü kesil-: Dilerin ömri kesilsün seni benden kesenün (G. 429//2-2)

Parmak tut-: O şeh parmak tutar hifzitmege hüsni gül-istânın (Mat. 526-2)

Safâ sür-: Safâlar sürdürmiş bir kimse yok a'lâ vü ednâda (Tar. 2/2-1)

Saman altından su yürüt-: Yürütmeyseydi su saman altından âsûmân (Mat. 404-2)

Söz aç-: söz açmakda nazîrün görmedük ey Hâletî hergiz (G. 260/5-1)

Söz at-: Göricek anı söz atmasa eger kim ağıyâr (G. 211/3-2)

Sözü boylamadan söyle-: Boylamadan söyleme hergiz sözün ey bâg-bân (G. 655/4-2)

Su gibi ezbere bil-: Ben anı su gibi bilürin ezbere cânâ (G. 32/4-2)

Suya iletip (götürüp) susuz getir-: Suya iltüp yine susuz getürdü çok giriftâri (Mat. 322-2)

Talihi müsaid ol-: Tâli'üm olur müsâid yüz tutar devlet bana (G. 45/1-2)

Taş yasdanıp toprak döşen-: Kâmilün taş yasdanup toprak döşenmekdür işi (G. 227/4-1)

Taş yat-: Gûlüp ol şûh-ı cefâ-pîşe di-di taş yatur (Mat. 374-2)

Taşa tut-: Dil-i şeydâyine seng-i cünûnîn itdi derdâman (G. 838/3-2)

Toz kopar-: Semend-i azmi kaçan toz koparsa âlemde (Ksd. 7/17-1)

Tutar eli görür gözü ol-: Tutar eli görür gözüdür gerçi âfitâb (G. 65/1-2)

Uyku bağla-: Hâbumi bağladı var ise o zülf-i câdû (G. 694/1-2)

Uykusunu uçur- (kaçirmak): Horûs-ı 'arş-ı berûnün uçurdu uyuşunu (Ksd. 2/8-1)

Üste ver-: Felek üste virilse fi'l-mesel erbâb-ı irfâna (G. 712/5-2)

Üstüne titre-: yine câm-ı şarâb üstine ditrer koyamaz elden (G. 29/4-1)

Yarım ağızla an-: yarım ağızla beni yâd itmez oldun dilberâ (G. 22/2-2)

Yaşda kuruda hazır ol-: Yaşa kuruda hâzır olur Hîzr hatt-ı yâr. (G. 220/1-2)

Yemin edip basın ağrıma-: And içersem de eger ana ağırmaz başum (Mat. 394-2)

Yer eyle-: N'ola yer eylese gönlümde nâvek-i dilber (G. 389/4-1)

Yerden yere çal-: yerden yere çaldı beni ol serv-i hîrâmân (G. 568/1-2)

Yere geç-: Tîr'i felek geçirdi yere eleyüp hicâb (G. 65/7-2)

Yetmiş iki dereden su getir-: Yetmiş iki dereden su getürürse deryâ (G. 31/6-2)

Yıldız say-: Yıldız sayar sabâha de-ğin çeşm-i hûnfeşân (G. 638/3-2)

Yıldızı barışma-: Bizümle yıldızı ba-rışmadı ol mâ4h-ı tâbânun (G. 422/1-2)

Yol et-: Yol itdi Hâletî seyl-i sirişküm rûy-ı zerđümde (G. 872/5-1)

Yola düş-: Düşdüm ceres gibi yola feryâd u zâr ile (Mat. 276-2)

Yola getir-: Benüm bubaht-ı güm-râhum getürsen yola bir pâre (G. 706/5-2)

Yoluna baş koy-: Kodı yoluna başını cânâ dil-i bîmâr (G. 292/1-2)

Yoluna can ver-: Yoluna can virmedür kasdum anunçin saklarum câni (G. 636/2-1)

Yoluna kurban ol-: Yolların bekleyeyin yoluna kurbân olayın (Müs. 7/V-4)

Yükünü tut-: Bezm'i 'îşk içre yükin gâhî tutarmış kûh-ken (103/5-1)

Yüreği ağızına gel-: Geldi yüregüm ağızuma dil-dârı görünce (Mat. 284-1)

Yüz bul-: Eğer senden dem-â-dem yüz bulursa hatt-ı şeb-gûnun (G. 443/4-2)

Yüz suyu dök-: Niçe niçe âb-ı rû dökmek gerek âlemde kim (Kt. 89-1)

Yüz sür-: Eger kim âsistân-ı âsumân-kadruñe yüz sürse (Ksd. 20/20-1)

Yüz tut-: Dergâhına tutar yüzini cümle ins ü cân (Ksd. 11/20-2)

Yüz ver-: Yüz virdün eyâ kân-ı ke-reml ma 'den-i ihsân (Kit. 93/2)

Yüzü kara et-: Yüzimi kara itme nâ-me gibi (Mes. 2/40-1)

Yüzü yere düş-: Agyâr gelüp gördü yüzüm yerlere düşdi (G. 858/1-2)

Zevk sür-: Zevkini iller süre ben mest-i 'îşkun ola ad (G. 124/4-2)

Hâletî dîvânında, tüm deyim ve atasözlerinin yanı sıra bir kısmı bugün dahi kullanılan, bir kısmı ise kullanılmayan pek çok Türkçe kelime de mevcuttur. Bu kelimelere, bazlarının şiirde kullanılmış olan anımlarını da vermek suretiyle, şu örnekleri verebiliriz: Öykünmek, kuçmak (kucaklamak), ufanuk (kırık, ufanmış), devinmek, özge, yormak (alikoymak), durmak (kurulmak), gönderi gitmek (uğurlamak), kayırmak (endişe etmek, kaygılanmak), bolay ki (ola ki, belki), döymek (tahammül etmek), bay, okumak (davet etmek, çağırmak) öğrenmek (alışmak), degirmek (dokundurmak), yavuz, sınmak, yügrük, yedilmek (yedekte götürülmek), ~~terkini~~ urmak (terketmek), kolçak (kola geçirilen kılıf), tapşurmak (teslim etmek, emanet etmek), ulaştırmak, irilmak (ayrılmak), igen (çok), tek (sâkin) vb.

Bu çalışma çerçevesinde derlemiş olduğumuz atasözü ve deyimlerin bir kısmının dilimizde en kapsamlı çalışmalardan biri olan Ö.A.Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde de bulunmaması, hem daha pek çok deyim ve atasözünün derlenmesi gerektiğini, hem de bu derlemelerin yapılacak kaynaklar arasında dîvân şiirinin önemini bildirmesi bakımından dikkat çekicidir. Hâletî dîvânındakiler de dahil sayıları az olmakla birlikte şu ana kadar dîvânlarda geçen atasözü ve deyimleri veren çalışmaların sürdürülmesi, Türk atasözü ve deyimleri büyük binasının önemli bir katını teşkil edecek olan dîvân şiirindeki atasözleri ve deyimleri ortaya çıkarması bakımından ayrıca önemlidir.